

Received 28.06.2022	Research Article	JOTS
Accepted 09.07.2022		6/2
Published 19.07.2022		2022: 365-394

Budist Uygurlarda ‘Ateş Ritüeli’: Homa (Tantrik Türk Budizmi Metinleri Tanıklığında)

The ‘Fire Ritual’ in Buddhist Uyghurs: Homa (in the Evidence of Tantric Turkish Buddhism Texts)

Hasan İsi*

(Ankara/Turkey)

E-mail: hasanisi21@yahoo.com.tr

Homa, a fire ritual of Vedic origin, is a popular religious practice adapted from Hinduism to Esoteric Buddhism. *Homa*, seen in meditation and yoga practices in Tibetan Buddhism, is a ritual that aims to reach wisdom and enlightenment, which is represented in Buddhist Tantras in particular, Agni, the god of fire. The homa ritual is also known as a performance that involves the building of a fire at an altar and the burning of offerings over it. Predominantly in Tibetan Buddhism, the practice of homa, visualized with a maṇḍala, takes place under the guidance of masters of teaching called Guru or Ācārya. In the practice of homa, offerings thrown into the fire symbolically mean removing spiritual barriers. The practice of homa, which usually has functions such as protection, prolonging life, destroying evil and evil beings, is a ritual of purification and renewal. This ritual is a popular practice in all Buddhist regions of Central Asia, not just the Indian and Tibetan region. In this respect, the present study deals with the narratives of the fire ritual among the Uyghurs, who adopted Tibetan Buddhism in the Old Turkish religious life. This practice, which is seen with the term *hom(a)* ~ *hoom* in Old Uyghur, is also seen in written materials, especially in Buddhist Uyghurs, where ritual-based narratives are abundant.

Key Words: Tantric Turkish Buddhism, Old Uyghur Turkic, homa, religious practice.

---

* ORCID ID: 0000-0001-7269-3596.

Giriş

Yanıcı cisimlerin tutuşmasıyla beliren ısı ve ışık, od, nâr (Türkçe Sözlük, ateş maddesi) olarak adlandırılan ateş, dünya üzerinde yaşayan çoğu halkın gündelik ve dinî yaşamında koruyuculuk, arınma, yok etme vb. anlamlara sahip bir kavramdır. Isıyı, aydınlığı ve alevleri yaratan yanma olan ateş, verimlilik, arındırma, aydınlanma eylemlerini aynı zamanda tahrip etmeyi de sembolize eder. İnsanlık tarihi açısından medeniyetin geliştiricisi olan ateş, dünya üzerinde yer alan inanç sistemlerinde, acıya, cezalandırmaya, savaşa ya da ölüme bağlı yakıp yıkmaları, Güneş gibi doğurganlığı ve aynı zamanda masum bir kişinin haksız yere yargılandığını gösteren adalet kavramını da temsil etmiştir (Gardin & Olorenshaw, 2019: 64, 66).

Ateşin bulunması ve kontrol edilmesi, insanlığın gelişimini dinsel, düşünsel, sosyo-ekonomik olarak etkileyen, toplumsal yaşayışa yön veren önemli bir unsurdur. Öyle ki bazı inanç sistemlerinde tanrıların hediyesi ya da gazap aracı olarak kabul edilen ateş, başlı başına bir tapınma ve din oluşturacak güce sahip olmuştur. Ateşin sahip olduğu öneme bağlı olarak yakılış yeri, zamanı, şekli ve nedeni etrafında çeşitli ritüeller gelişmiş, kutsal ateşi yakmak ve kontrol etmek ancak seçilmiş kişilerin yetkisine verilmiş, bu kişiler ateş marifetiyle tanrı ve ruhlardan haber aldıkları gibi saçı, adak, kurban ve ölümlerin ruhlarını tanrılara ulaştırmayı başarmışlardır (Güray Gülyüz, 2019: 201).

Dinî alanda caydırıcı, cezalandırıcı, temizleyici ve arındırıcı bir unsur olarak algılanan ateş, çeşitli halk inanışlarında da kimi zaman kutsal bir nesne, kimi zaman kutsalı sembolize eden bir varlık, kimi zaman da tanrının kendisi şeklinde nitelendirilmiştir. Ateş, aynı zamanda cezanın ve kötülüğün simgesi, ululuğun ve yüceliğin göstergesidir. Birçok dinde ateşin, caydırıcı ve yakıcı özelliği dolayısıyla acı hissi verici olması vurgulanmakta ve ateş tanrısal bir gücün boyutunun ne derece üstün olduğunun farkına varılmasına yardımcı olan bir araç şeklinde ifade edilmektedir (Maraşlıoğlu, 2018: 18).

Dünya üzerinde Ezoterikler, Simyacılar ve Gül-Haçlılar¹ gibi gruplar, ateşe mistik anlam katmaktadır. Ateş, onlara göre insana benzemektedir. Alev, insan

---

¹ *Gül-Haç*, eski çağlardan beri aktarıla gelen Ezoterik bilgeliğe sahip olduğunu ileri süren dünya çapında bir kardeşlik örgütüdür. Örgütün adı, gül ve haçtan oluşan simgelerden türetilmiştir. Gül-Haç öğretisi, farklı dinsel inanç ve uygulamaları yansıtan okült unsurlardan oluşur. Bazıları, 1541 yılında ölen

gövdesidir. Ateşin ısı ise astral bedendir. Bunun üzerinde bir ruh da vardır. Ateş söndüğü zaman, insan gibi görünmez bir dünyaya geçer (Werner, 2005a: 82).

Bu yönüyle, eldeki çalışma Eski Türk inanç sistemi içerisinde birçok dinî öğretiyi tecrübe eden Uygurların Tibet kökenli ateşe dayalı ritüel örneği olan *homa* uygulamasını ele almaktadır. İki bölümden oluşan bu çalışmada, öncelikle Budist Uygurların ateşe dayalı ritüellerinin kaynağı olan dinî geleneğe ve bu dinî gelenekte yer alan ateş kavramına dair görünümüne yer verilmiş, devamında Türk inanç sistemi içerisinde yazılı metinlerle hakkında bilgi sahibi olduğumuz ateşe dayalı dinî bir uygulama olan *homa* töreninin Budist Uygurlarda bulunduğu karşılıklar gösterilmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. Budist Düşünce Sisteminde 'Ateş Ritüeli': Homa

Klasik ve Mahāyāna Budizmi'nde, bireysel ibadet esastır ve mabetlerde bu amaca yönelik olarak yapılmış küçük bölmeler bulunmaktadır. Yüce bir varlığa karşı belirli bir ibadet ve duanın söz konusu olmadığı Budizm'de, Buddha tanrılaştırılmış ve Budizm'in en önemli dinî objeleri Buddha ve heykelleri olmuştur. Genellikle, Budist inanırlarca bu mabetlerde Buddha'ya övgüler yapılmakta ve ondan bazı şeyler istenmektedir. Tapınağa giren bir Budist, Buddha'nın heykeline saygı gösterme, onun heykeline çiçek bırakma, tütsü yakma ve tefekküre dalma şeklinde ibadetini yerine getirmektedir (Küçük et al., 2018: 235).

Hint sunu geleneğine dair uygulamaların genel bir adı olan *pūjā*, bir konuğu onurlandırmak için ziyafet verme fikrinden ortaya çıkmıştır. Birçok Hint ritüelinde, bir onur konuğu için, hazırlıklar yapılmaktadır. Bu eylemlerin her bir aşamasında, farklı sunu türleri söz konusudur. Bunlar, yemek sunuları, her biri sırayla adanmaya hazır içecekler, kandiller, müzik performansları ve tütsülerdir. Bu hiyerarşik düzen, hem bir onur konuğu hem de tanrılara ziyafet vermek gibi ortak amaçlar için kullanılmaktadır (Payne, 2016: 16).

İsviçreli simyager Paracelsus'un, örgütün gerçek kurucusu olduğunu kabul etmektedir. Diğerleri, XVI. ve XVII. yüzyıldaki gelişmelerin örgütün yeniden canlanması olduğunu; aslında Gül-Haç öğretilerinin eski Mısır'da filizlendiğini, Platon, İsa ve İskenderiyeli Philo gibi, sıra dışı din ve felsefe önderlerinin de örgüte üye olduklarını ileri sürerler. Ancak, örgütün tarihini XVII. yüzyıldan daha eskiye dayandıracak hiçbir kanıt mevcut değildir (Encyclopedia Britannica, *Rosicrucians* maddesi).

Budizm’de inisiyasyonlar, kirlilikleri temizlemek ve arındırmak amacını taşımaktadır. Bu törenler, öğrencilerin öğretiyi duymasını, Tantrik yolları geliştirmeyi ve özel başarılar elde etmeyi amaçlamaktadır. İnisiyasyon törenleri, hem dış hem de iç ritüel yapılarına sahiptir. Örneğin, *Kalacakra*² sistemi içinde on beş inisiyasyon vardır. On beş inisiyasyonun her birinde, suyun serpilmesi, ışık veya ateşle tanımlanan bilgelikle zihinsel arınma hedeflenmektedir. Genel olarak böylesi ritüeller, dönüştürücü bir güce sahiptir. Bu ritüellerde, çeşitli Buddhalar ve Bodhisattvalar tarafından vücut bulan parlak bilgelikle ilişki kurulmaktadır (Grether, 2016: 54).

Homa sunusu, Asya’daki ritüel uygulamalarının belki de en eski ve en yaygın olanıdır. *Homa*, Hindistan, Tibet, İran, Moğolistan ve Japonya gibi çeşitli ülkelerde Budist, Hindu, Jain, Zerdüşt, Şinto ve diğer dinî gruplara mensup uygulayıcılar tarafından çeşitli biçimlerde gerçekleştirilmeye devam etmektedir (Grether, 2016: 46, 47).

Hint inanç sisteminde, özellikle Tibet etkili Tantrik düşünce sisteminde genellikle meditasyon ritüellerinden biri de (diğeri *abhişeka*), *homa* uygulamasıdır. Bir ateş ritüeli olarak bilinen *homa*, Sanskritçe bir kelimedir. Tibetçeye *sbyin sreg* olarak çevrilen Sanskritçe *homa* terimi, maddi nesnelere ateşte yakmaya odaklanan bir dizi ritüel için verilen genel bir isimdir. Temel ritüel prosedürü, Ateş tanrısı Agni aracılığıyla Budist tanrılara belirli amaçlar için tereyağı, odun, tahıl vb. sunuları ateşe vermekten ileri gelmektedir (Gardin & Olorenshaw, 2019: 66, Skorupski, 1995: 1).

1.1. Budist Düşünce Sisteminde Ateş Ritüeli’nin Kökenleri

Hindistan’da çok sayıda dinî törenin ateşin yakılmasıyla başladığı bilinen bir durumdur. Sunular ve ritüel performanslarıyla bağlantılı olarak ateş,

---

² *Kalacakra Tantra* (Tib. *Dus kyi ‘khor lo’i rgyud*) ‘zaman çarkı’ anlamında, Vajrayāna Budist mistisizminin en karmaşık sistemidir. Hint Budizmi’nin önceki tüm gelişmelerini kabul etmesine ve bunlardan yararlanmasına rağmen, hem soteriolojik (kurtuluş) doktrinlerinde hem de mitik kehanet vizyonunda yenilikçidir. Makrokozmos ve mikrokozmos’un homolojisine ilişkin kadim düşünceye dayanan Kalacakra, bir kişiyi acı çeken, *saṃsāra* durumundan mükemmel uyanışın aşkın durumuna dönüştürmek için bir Tantrik yogik yöntem sunar. Bu sistem, Hindu mitolojisinden ve tarihsel olaylardan yararlanarak, iyi ve kötü güçler arasında yeni bir altın çağın doğacağı bir çatışmayı öngörür (Encyclopedia.com, *Kalacakra Tantra* maddesi).

Hindistan'da genellikle tanrılara adakların iletildiği bir araç olmakla birlikte, kötü ruhları kovma işlevine sahiptir (Skorupski, 1995: 1, Gardin & Olorenshaw, 2019: 66). *Homa*, başlangıçta özel amaçlar için Brahmanlar tarafından icra edilen bir kurban ritüeli olarak arın(dır)ma ve yenilenme amacını taşımaktadır (Gardin & Olorenshaw, 2019: 66, Werner, 2005b: 373). Ateş, Brahman ritüellerinin temelini oluşturmaktadır. Brahman ritüellerinde *homa*, tanrılara ya da ruhlara sunulan bir adak anlamına gelmektedir. Genellikle, açık bir alanda sunu için üç ya da beş ateş yakılmaktadır. Ev ritüellerinde ise, daha çok evlilik töreninde yakılan ve daha sonraları kurban sunularında kullanılmak üzere oluşturulan ateş türleri de söz konusudur (Karel, 2005: 44, 52).

Resim 1: *Homa Uygulaması I* (Tisseghem, 2017: 93).

Ateşle yapılan *homa* ve *homa* benzeri çeşitli ritüeller, açık bir şekilde Budist öncesi döneme gitmektedir. Vedic dönemde, ateş önemli bir yere sahipti. Bu gelenekte, Agni, kutsal ateş olarak kişileştirilmiş, kendi başına ibadete değer ilahi bir güç olarak kabul edilmiştir (Skorupski, 1995: 1). Önceleri sadece ocak ve ateşle bağlantısı olduğu düşünülen Agni'nin konumu zamanla, insanlar nazarında büyütülerek daha da önemli bir yere yükseltilmiştir. Agni'nin insanlar arasındaki konumunu gösteren birkaç örnek vermek gerekirse; Agni, şimşek olup yağmur bulutlarını birbirinden ayırır ve yağmurun yağmasını sağlar. Tanrıların elçisi olarak Güneş'in ateşiyle/sıcaklığıyla insanlara ulaşır. Yeryüzü ile gökyüzünü dumanla birbirine bağlar. Genellikle iyiliksever bir ilah olarak bilinen Agni, aynı zamanda diğer tanrıları da korkutan bir ilah olarak kabul edilir. İnsanlar, Agni ile daha sıkı bağ kurarlar ve diğer tanrılarda olmayan bu yakınlaşma dolayısıyla, evin efendisi olarak algılanan Agni, karanlığı yok eden, hastalıklarla mücadele

eden, büyücülere karşı savaşan bir karakter olarak tasavvur edilir. Yeni yakılmış olan her ateş ile Agni'nin yeniden doğacağına ve hep genç kalacağına inanılır (Maraşlıoğlu, 2018: 19).

Rg Veda, Atharva Veda, Bṛhadāraṇyaka, Chāndogya Upaniṣad, Matsya, Vāyu Purāṇa, Mahāvairocana Sūtra, Guhyasamāja, Cakrasaṃvara ve Hevajra Tantra gibi Vedik ve Tantrik eserlerde Vedik kültürün Ezoterik Budizm'e nasıl uyarlandığı anlatılmaktadır. Hindu ve Budist geleneklere ait homa töreni, şüphesiz, Vedik ve Vedik sonrasına giden kökene sahiptir (Kurfirtova, 2017: iv). *Homa, Vedik* kurban sunusunun özünü oluşturur. Hinduizm'de Ateş tanrısı olarak bilinen Agni, erken Vedik gelenek içerisinde öneme sahip ilahlardan biridir. Rg Vedalarda diğer ilahlardan ziyade, Agni'ye dair birçok ilahinin yer aldığı bilinmektedir. Tanrılar ve insanlar arasında elçi durumunda Vedik ritüellerde görülen Agni, ritüele katılan kişilerin dualarını tanrılara iletmekle yükümlüdür. Hinduizm içerisinde, ateş kavramı ile sembolize edilen Agni, samimiyeti ve sıcaklığı, insan ömrünü uzatması, kaliteli duruma getirmesi ile de bilinmektedir (Jones & Ryan, 2007: 15). Bu yönüyle, Ateş tanrısı Agni kişiliğinde, ateşe adanan çeşitli sunular, dört bin yılı aşkın bir süredir Brahmanlar, Hindu rahipler ve Rşiler tarafından yapılmaktadır. Vedik gelenekte düzenli olarak dolunayda (darśapūrṇamāsa) ve mevsimsel değişmelerin (cāturmāsya) olduğu dönemlerde sergilenen homa ritüeli, süt, tereyağı, tahıl ya da sebzelerden oluştuğu gibi, kan akıtma (paśubandha) olarak bilinen hayvan kurbanını da içermektedir (Kurfirtova, 2017: 15, 17, 18).

Agni figürünün Budist Tantralara dâhil edilip Budizm'de *homa* ritüelinin ortaya çıkması ve en kapsamlı ürünlerini Tantrik Budizm ile vermesi söz konusu olsa da (Payne, 2016: 14), *homa* ritüeli Buddha zamanında dahi bilinmekte ve hatta uygulanmakta idi. *Brahmajāla Sutta* adlı metinde, farklı türde *homa* uygulamaları görülse de Buddha *homa* ritüellerini Brahmanik geleneği çağrıştırmamasından dolayı reddetmiştir. Bu sebeple, Buddha dönemi Budizmi ile birlikte, Mahāyāna Budizmi'nde de *homa* uygulamasının Tantrik Budizm'deki gibi bir popülerliğe sahip olmadığını düşünebiliriz (Skorupski, 1995: 1).

1.2. Tantrik Budizm’de Homa Ritüeli

Homa ritüeli Budist düşünce sisteminde, Tantrik Budizm ile net bir şekilde görülmektedir. Ezoterik Budizm’de *homa*, aydınlanmayı temsil eden ve vücudundan çıkan alevlerle tanımlanan tanrı *Acalanātha*³ için sunuların, kötü tutkuların ve karmanın yıkımını simgeleyen bir ateşe atıldığı uygulamadır (Sapunaru Tamas, 2014: 4).

Homa, Budist Tantralara iç ve dış engellerin ortadan kaldırılması için uyarlanmıştır. *Homa* ritüelinin çeşitli kategorileri, seçilen amaca göre metinlerde yatıştırma, zenginleştirmek, boyun eğdirmek veya yok etmek olarak görülür. Bu durum, ayrıca kullanılacak ocağın şeklini, yakacak odunu ve yakılacak sunu türlerini de belirler (Buswell & Lopez, 2014: 352, Keown, 2003: 108). Bu ritüeller, önce *Brāhmana*⁴lar ardından da Ezoterik *homa* ritüellerinin işlendiği ve içsel ibadet olarak kavramsallaştırıldığı *Āranyaka*⁵ literatüründe sistemleştirildi. Budist Tantralarda ise *homa*, hem dışsal bir sunum hem de aşkın bilgeliğin ateşine içsel bir sunu atma şeklinde görülür. İkincisinde, *iç sunum*, üç kafatasından oluşan bir ocakta üçgen bir ateşin üzerinde bir kafatasıyla (*kapāla*) görselleştirilme yapılarak icra edilir. Saf olmayan nesnelere, daha sonra kişinin Gurusu’na sunulan ve kişinin meditasyon tanrısı olarak görselleştirdiği mutluluk üreten bir nektar (*amṛta*) içinde eriyerek görselleştirilir. Tibet Budizmi’nde, genellikle bir meditasyon inzivasının sonunda bir arınma aracı olarak *homa* ritüeli gerçekleştirilir (Buswell & Lopez, 2014: 352).

Tantrik Budizm’de popüler konumdaki ilahlar için gerçekleştirilecek meditasyon uygulamalarında icra edilen *homa*, belli sayıda büyüünün

³ *Acalanātha*, Hindistan, Tibet ve Nepal’de *Chandamaharoshana* ve *K’ro-bo-mi-gyo-ba* olarak da bilinir. *Acalanātha*, Bodhisattva Vajrapāṇi’nin bir adıdır ve dört başlı olarak tasvir edilmiştir (Coulter & Turner, 2000: 9).

⁴ *Brāhmana*, Hinduizm’in en eski yazıları olan Vedalara eklenmiş, ritüellerin önemini ve rahiplerin eylemlerinin sembolik önemini açıklayan düzyazı yorumlarından biridir (Encyclopedia Britannica, *Brāhmana* maddesi).

⁵ *Āranyaka* ‘Orman Kitabı’, MÖ. 700 civarında Hindistan’da yazılan Brāhmanaların veya Vedaların açıklamalarından oluşan bir türdür. *Āranyakalar*, Brāhmanalardan yalnızca belirli kişiler tarafından yapılacak gizli ayinler hakkında bilgiler vermeleri bakımından ayrılırlar. Bu nedenle, yalnızca ritüel uygulayıcıları tarafından incelenmeleri amaçlandı. Bu sebeple, terim ormana çekilen ve artık ayinlerde yer almayan münzeviler ya da öğretmenleri kast etmektedir (Encyclopedia Britannica, *Āranyaka* maddesi).

okunmasıyla da gerçekleşen bir performanstır (Kurfirtova, 2017: 45). Bir maṇḍala görselliğinde, büyücüler, rahipler, Gurular, Ācāryalar ve Yoginler tarafından icra edilen *homa* ritüeli, tehlikeleri önlemek, düşmanları ortadan kaldırmak, büyücülüğe karşı koymak, hastalıkları iyileştirmek, doğaüstü varlıkları yenmek, zenginliğe ve uzun ömre sahip olmak, bir kadının sevgisini kazanmak, aile mutluluğunu sağlamak, sağlıklı nesiller yetiştirmek ve savaşlarda zafer elde etmek gibi amaçlar (Kurfirtova, 2017: 61) taşımaktadır.

Resim II: *Homa Uygulaması II* (Tisseghem, 2017: 76).

Tanrı Agni ve *homa* ayinlerinin Budist Tantralarda somut bir şekilde ortaya çıkması yüzyıllar alır. Agni de dâhil olmak üzere Vedik panteon, çok sonraları Tantrik panteonla birleştirilmiştir. Vedik tanrıların çeşitli grupları, dünyevi tanrılar olarak sınıflandırılır. Onlar, görevli ve koruyucu tanrılar rolündedir. Tantralarda, Agni iki ana işleve sahiptir: Bunlardan ilki, dünyanın on koruyucusundan (*lokapāla*) biri olması iken diğeri *homa* ritüellerinde sunulan adakları tüketmesidir. On muhafızdan biri olarak Agni, güneydoğu yönündedir. Bazı varyasyonlara sahip olmakla birlikte, temel ikonografisi tüm maṇḍalalarda büyük ölçüde aynıdır. Agni, Budist tasvirlerde şu şekilde yer alır (Skorupski, 2016: 91).

Resim III: *Ezoterik Budizm'de Agni* (<https://arjuna-vallabha.tumblr.com/>)

Agni, bir keçinin üzerine oturmuştur, kutsal ipliği (*yajnopavīta*) taşır ve saçları keçeleşmiş veya alevler içindedir. Bir su kabı, bir tespih, bir sopa ve iki sunu kepçesinden birini veya her ikisini tutan iki veya dört eli vardır. Vücudunun rengi kırmızıdır, ancak beyaz veya sarı renge sahip olabilir. Barışçıl *homa* ayinlerinde, Agni'nin ikonik biçimleri iyi huyludur ve şiddetli *homalarda* öfkelidir. Bir eliyle korkusuzluk mudrāsını (Skr. *abhayamudrā*⁶) yapar. Bazı *homa* ayinlerinde ise, Śakti'si (*kadın partneri*) ile temsil edilir (Skorupski, 2016: 91).

Resim IV: Ateş Tanrısı Agni (<https://fineartamerica.com/>)

Bazı *homa* ayinlerinde, Agni'ye farklı isimler verilir. Varlıklarda nezaket ve mutluluğun zihinsel eğilimlerini yaratmayı, hastalıklardan kurtulmayı, refah ve özgürlük getirmeyi amaçlayan bir *homa* ayininde, Agni *Mahendra* olarak adlandırılır. Bu, Buddha'nın bilgelik ateşi ve refahın kaynağı olarak listelediği bir tanrıdır. Barışçıl bir törende ona *Vahni* denir ve böyle olma bilgisini (*tathatā*) özetlediği söylenir. İnsanları mutlu etmeyi amaçlayan bir *homa* ayininde, ona *Kāma Agni* denir. Serveti ve refahı artırma ayininde, ona *Lohita Agni* denir. Tanrıları memnun etmeyi amaçlayan bir *homa* ayininde, ona *Amṛta Agni* denir. Son olarak, şiddetli bir *homa* ayininde, ona *Marutānala* denir ve bir cenaze ayininde *Sāvaka* olarak adlandırılır ve ona Śakti'si eşlik eder (Skorupski, 2016: 92).

⁶ *Abhayamudrā*, yoga ve meditasyon pratiği sırasında *prāṇa* olarak bilinen yaşam gücü enerjisinin akışını kanalizasyonun bir aracı olarak kullanılan kutsal bir el hareketidir. Bu hareket, korkuyu dağıtmak ve cesareti geliştirmek için kullanılır (Yogapedia, *Abhayamudrā* maddesi).

Resim V: *Homa Uygulaması V* (Tisseghem, 2017: 49).

Uzun bir Vajrayāna inzivasının sonunda, uygulayıcının, meditasyon sırasında ortaya çıkabilecek herhangi bir hatayı veya ihlali bertaraf etmek için *homa* töreni yapması gelenekseldir. Hint tarihi boyunca, Vedik *homa* ateşinin veya *yajña*'nın⁷ karmaşık ritüel ibadeti değişmeden kalmıştır. Ateş, tapan kişi ile tanrı arasındaki en hızlı ve en etkili yolu sağladığı için, tüm unsurlar arasında en kolay tapılanıydı. Vedik *yajña* veya *homa* alanı, özellikle ateşe tapınmaya adanmış yükseltilmiş bir platform veya köşk olarak inşa edilmiştir (Beer, 1999: 335).

Homa ritüeli ile alakalı kapsamlı anlatımlar, Budist Çince çevirilerde görülmektedir. Bu çeviri eserler, 十一面觀世音神呪經 *shí yī miàn guān shì yīn shén zhòu jīng* (Taishō 1070); 陀羅尼集經 *tuó luó ní jí jīng* (*Dhāraṇīsaṃgraha sūtra*) (Taishō 901) ve 一字佛頂輪王經 *yī zì fú dǐng lún wáng jīng* (Taishō 951) gibi eserlerdir. Bu metinlerde, *homa* ritüelinin Çin Tantrik Budizmi'ne uyarlanması ve bu uygulamanın Çin'de popüler seviyeye ulaşması hakkında bilgiler vardır (Payne & Orzech, 2011: 135)

Erken dönem Tantrik Budist eserlerden *Mañjuśrīmūlakalpa*, *Tattvasaṃgraha Sūtra* ve *Sarvadurgatipariśodhana Tantra* gibi eserlerde *homa* ritüeline dair tanımlamalar söz konusudur. Bu metinlerde, Ateş tanrısı Agni çağrılarak *kuṇḍa* denilen ocak içine sunular yerleştirilir. Balla karıştırılmış çeşitli maddeler, ateş sunusunun olduğu yere getirilir. Ateş tanrısı Agni, ocağa doğru yönelerek tüm Buddhaları, Bodhisattvaları ve Devaları buraya davet eder. Bu ocağa, bal ve lor yanında, beş tahıldan oluşan sunular, çeşitli çiçekler, kekler, meyveler ve güzel

⁷ Hinduizm'de *yajña*, Vedik zamanlardaki sunu uygulamaları demektir. *Yajña*, bitkisel ürünleri ateşe sunma ve onları ateşte kutsama ile ilgili eski bir ritüeldir. *Yajña* kelimesinin anlamı, tanrılara ibadet (*devapujana*), birlik (*sangatikarana*) ve sadaka (*dāna*) olmak üzere üç katlı bir anlamı olan Sanskritçe *yaj* fiilinden gelmektedir. Ateşe sunulan her şeyin tanrıya ulaştığına inanıldığından, adakların döküldüğü ritüel ateşi ve Agni kutsaldır (Wisdom Library, *yajña* maddesi).

kokulu sular yer almaktadır. Her bir ilah, sunulardan sonra uygun mudrāları oluşturup mantralar söylemektedir (Kurfirtova, 2017: 40, 41). Zikredilen *homa* töreninin temel amacı, aydınlanmadır. Skorupski'ye göre, ikiliğe ve ayırt edici işaretlere bağlı kalmanın odununu yakan kişi, Dharma'nın bilgelik ateşinin alevleriyle ışığa sahip olur ve kendi doğasını mükemmelleştirir. Devamında, iç ve gizli adakları yakan kişi, *Ambrosia* denilen nektarla yiyecek ve içecekleri kutsar, kepçe ile bu sunuları karşıdaki kişinin ağzına koyar. Ayrıca, göbek üzerinde yakılan ateşle de vücuttaki tüm tanrılar, saf *Ambrosia* ile sevindirilir ve büyük mutluluğun özsuyu aracılığıyla, yığınların, elementlerin ve evrenin kendi kendine doğan tanrıları mutluluğa erişir (1995: 6).

Vajrabodhi ve Amoghavajra zamanından beri *homa* ritüelleri, arınma, inşa, özdeşleşme ve ayrışma gibi unsurları içermektedir. Arınmada uygulayıcı vücudunu, konuşmasını ve zihnini temizler. İnşa, Buddhaların, Bodhisattvaların ve onların maiyetlerindeki üyelerin çağrılacağı saflaştırılmış kapalı bir alanda sunak yaratılmasıdır. Özdeşleşme, ritüelde, uygulayıcının kendisini baş tanrı olarak görselleştirdiği andır; bu, Ezoterik Budizm'in merkezinde yer alan bir uygulamadır. Uygulayıcının bedeni, konuşması ve zihni, *mudrā*, *mantra* ve *samādhi* performansı ile baş ilahinkilerle aynı seviyeye getirilir (Payne & Orzech, 2011: 135).

Japon Budist geleneğinde *goma* olarak bilinen *homa*, Tang Hanedanlığı döneminde Japonlara geçmiştir. Bu uygulama, Japon dinî yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Japon Budizmi'nde özellikle bir Shingon rahibinin aldığı eğitim dizisinin son aşaması olarak bilinen *homa*'nın dört türü vardır. Sanskritçede *caturkarman* 'dört aktivite' olarak adlandırılan bu dört *homa* türü hakkında en temel bilgiler, *Tattvasaṃgraha Sūtra*'da yer almaktadır (Kurfirtova, 2017: 38; Shashibala & Swaminathan Gurumurthy, 2015: 7, 30; Skorupski, 1995: 6, 16, 18, 19; Beer, 1999: 335).

1. *Śāntika*: *Homa*'nın barışçıl yönüdür. Savaş, aile, hastalıklar, kaza sonucu ölüm ve doğal rahatsızlık gibi felaketleri yatıştırmak için yapılmaktadır. Sakinleştirici *homa* olarak da bilinen bu ritüel, hataları, pislikleri ve hastalıkları ortadan kaldırır ve kişinin gelecekte karşısına çıkacak engellerini yok eder.

2. Pauṣṭika: *Homa*'nın zenginleştiren yönüdür. Mutluluk ya da refahı artırmak için yapılmaktadır. Zenginleştirici *homa* olarak da bilinen bu ritüel, kişinin sevabını, bilgeliğini, zenginliğini, refahını ve uzun ömürlülüğünü arttırır.

3. Vasīkarana: Bu uygulamaya üç dünyayı boyunduruk altına alan kusursuzlaştıracak olan *homa* da denir. Bu ritüel, yalnızca olumsuz veya aşırı durumlarda gerçekleştirilir ve yalnızca başkalarının bencil çıkarları için gerçekleştirilebilir. Boyun eğdirme, kötü ruhların faaliyetleri veya beş zehir tarafından insanoğlunun öldürücü sahipliği gibi diğer varlıkları etkileyen zararlı güçleri kontrol etmek için kullanılır.

4. Ābhicārika: *Homa*'nın tabi olma yönüdür. Kötülüğü yenmek için yapılmaktadır. Yıkıcı faaliyet yalnızca, aşırı derecede kötü ruhların neden olduğu çatışmalar, Dharma'ya zulm veya düşman kuvvetlerin istilasını gibi durumlarda kullanılır.

Yogik ve Tantrik ritüellerde ateş, ikircikli doğası, içsel ısı olarak tezahür etmesi ve dönüştürücü gücü ile büyük öneme sahiptir. Ateşin içsel yönleri, canlılık, cinsel arzu, doğurganlık, içsel bilgidir. Ateşin çoğu zaman aynı anda hem yaratan hem de yok eden dönüştürücü karakteri, dikkat çekicidir. Bu tür bir dönüşüm, ruhsal bir doğumu aydınlatıcı bilgiye getirebilir, cinsel arzunun bilgelik tutkusuna ve ruhsal mutluluğa dönüşmesini sağlayarak dualiteyi yok eder (Bentor, 2000: 610). Budist düşünce sisteminde, ritüel ateşi öncelikle hem iç hem dış yüzeylerde yıkıcı bir işleve hizmet etme eğilimindedir. Tıpkı ateşin fiziksel olarak maddeleri yakıp yok etmesi gibi, *iç homa* da geçmiş günahları, yanlış düşünme biçimlerini ve ontolojik netliği engelleyen yapıları ortadan kalkar. Bilgeliğin kendisi olarak düşünülen ateş, yalnızca yıkıcı bir işlev, aynı zamanda güçlendirici bir işleve sahiptir (Grether, 2016: 51, 52). *İç homa* uygulaması olarak adlandırılan ritüelde, uygulayıcı kendi bedenini saflaştıran iç görüş yoluyla bu uygulamayı gerçekleştirmektedir. Bu arınma süreci, tam aydınlanmayı ve Tantrik yolun doruk noktasını temsil eden mutlu bir farkındalık durumunun elde edilmesine yol açar. *İç homa*, meditasyon durumunda gerçekleşir. Sonrakini sağlama, elde etme demek olan dış ritüelle eş zamanlı olan bu ritüelde, uygulayıcı ocaktaki ateş olur, sonra uygulayıcı zihin konumuna gelir ve okunan mantralar yanmış gibi düşünülür (Kurfirtova, 2017: 38, 39). *İçsel homa*, karmik eyleme ve yeniden doğuşa karşı hareket eder. *İç homa*, şekilden, sestenden vb.

yoksun olan *manas* tarafından bilinir. Gözler, kulaklar, burun, dil ve vücudun tümü, *manas* tarafından üretilir. Ayrıca, iç *homa* ifadesi içerisinde yer alan iç terimi, meni vb. şeyleri ifade eder. İçsel olarak, beş ambrosia, beş küme (*skandha*) ve on sekiz element (*dhātu*) vardır (Skorupski, 2016: 96). Dış *homa* ise, çeşitli adakların gerçek bir ateşe döküldüğü bir uygulamadır. Tibet'te dış *homa*, her Tantrik ustanın yapmak zorunda olduğu en önemli üç ritüelden biri olarak kabul edilir. Genel olarak, sadece dış *homa* ile yetinmeyen Tibet Budizmi, ağırlıklı olarak iç *homa* kavramı ile çilecilik, yoga ve meditasyon gibi uygulamalarla psiko-fiziksel bir dönüşümü hedeflemiştir (Bentor, 2000: 610). Dış *homa* ifadesi içerisinde yer alan dış terimi ise, boşluk doğasına sahip olarak bilgeliğin gerçekleştirilmesiyle birlikte altı duyu nesnesini ifade eder. Bu bilgelik ateşiyle yanan kişi, aşkın *homa*'yı gerçekleştirir (Skorupski, 2016: 96).

Ezoterik Budizm'de *homa* uygulamasının teknik olarak içeriğine bakıldığında, bu ritüel bir rahip ve bir ev sahibi kişi tarafından icra edilir. Bu uygulama, daha çok tuğla kullanılarak hazırlanan dikdörtgen bir ocak üzerinde ateş yakılmasını ve ardından mantraların zikredilmesiyle çeşitli maddelerin ateşe sunulmasını içerir. Bu maddeler arasında, süt ve süt ürünleri, tahıldan yapılan kekler, tahıl tozu, haşlanmış pirinç ve bazı bitkilerin sap veya yaprakları yer alır. Rahipler, bu maddeleri ateşe verirler ve bunun çevreyi arındırdığı söylenir (Basavaraj et al., 2020: 39).

Vajrayāna Budizmi'ne dair *homa* performansı, Vedik *homa* kadar karmaşık olsa da birçok benzer prosedürü takip etmektedir. Kapsamlı *homa* ritüellerinin gerçekleştirilmesi birkaç hafta sürebilir ve bu durum, bağışçılar için büyük masraflar gerektirebilir. Örneğin, Hong Kong'daki iş dünyası, zenginleşme ve refah için sık sık Tibet Lamalarını ve keşişlerini kullanır. Ancak geleneksel olarak, bir *homa* ritüeli, işlenen hataları arındırmak ve kazanılan erdemleri artırmak için, bir uygulayıcı tarafından meditasyon inzivasının sonunda gerçekleştirilir. Burada, uygulayıcı ritüel ustası olur ve meditasyon tanrısı ile kendini özdeşleştirmek, uzun geri çekilme uygulamasının meyvelerini tamamlamak hedefindedir (Beer, 1999: 335).

Budist Vajrācārya rahipleri tarafından gerçekleştirilen ateş ritüelleri, ritüelde yer alan tanrılarla ilişkili belirli *Sādhana*⁸ ve görselleştirme uygulamalarıyla ilgili oldukları için Tantrik bir durum sergilemektedir. Bunu, *Kriyāsaṃgrahaṇjikā* adlı eserdeki Agni ile alakalı talimatla görürüz (Tisseghem, 2017: 12, 13).

Sarı renkli, tohum hecesi *rūṃ*'dan doğan Samaya-Agni'yi görselleştirmelisiniz. Bu görselde, Agni'nin bir yüzü ve dört kolu vardır. Sol elinde, bir değnek ve bir su kabı tutar; sağında kişiye başarı ve refah getiren bir tespih tutar. O, sarı bir bezle süslenmiş kutsal bir elbise giyer. Agni'nin üç gözü vardır. Başında, Vajrasattva tarafından süslenmiş bir taç vardır.

Homa, genellikle Budist *vihāra*'larda⁹ gerçekleştirilmektedir. Tören, geçici olarak bir nehir kıyısı gibi yerlerde de icra edilebilir. Bir *kuṇḍa*'nın yani ateş çukurunun kurulumundan önce, alanın *homa* performansına uygun hâle getirilmesi için arındırılması gerekir. Rahip, ateş ritüelini gerçekleştirmek için genellikle Beş Buddha tacı (*mukuṭa*), bir kepçe (*sulāpā*), kaşık (*dhova*), *vajra* saplı bir zil (*vajra-ghaṇṭā*), bir vajra, bir su kabı (*kalaśa*), kuşa otu, tütsü, kandil gibi nesnelere ihtiyaç duyar (Tisseghem, 2017: 21, 22).

Klasik Vedik *homa* bölgesinin aksine, Budist Tantralardaki ocak geçici olarak ya inziva yerinin yakınında ya da bahçe, avlu veya çatı gibi تنها bir açık alanda inşa edilmiştir. *Kuṇḍa* denilen ateş çukuru, inek gübresi ile sıvanmış ve doğu-batı eksenini boyunca hizalanmış tuğladan alçak bir kare yapı olarak inşa edilmiştir. Ritüel ustasının önüne onu ateşten korumak için yaklaşık bir metre yüksekliğinde basamaklı bir duvar inşa edilir. Bu duvar, gerçekleştirilen ritüele (beyaz, sarı, kırmızı veya siyah) göre renklendirilir ve merkezinde su elementinin *Bam* veya *Vam* hecesiyle işaretlenir. Brokar kaplı bir sunakta,

---

⁸ *Sādhana*, 'amaca ulaşma' demektir ve Tantrik uygulayıcıların seçtikleri tanrılar hâline gelebilmelerinin yoludur. *Sādhana*, kişinin hem görsel hem de estetik düzeyde, kendini bir Buddha olarak hayal etmesi için adım adım talimatlar sağlar. Talimatlar, hem düzyazı hem de şiirsel biçimde verilir ve şiirler genellikle çok başarılı yazarlara atfedilir ve bunlar uygulamanın amaçlarını yineleyerek ritüel ve estetik havayı oluşturur (Wisdom Library, *Sādhana* maddesi).

⁹ *Vihāra*, açık hücrelerle çevrili açık bir avludan oluşan erken dönem Budist manastır tipidir. Hindistan'daki *vihāra*'lar, ilk olarak, gezgin bir dervişin hayatını sürdürmesinin zorlaştığı yağmur mevsiminde barınma ihtiyacı için inşa edildi. Bunlar, sonradan küçük stūpalar ve Buddha'nın görüntülerinin yerleştirildiği kutsal mekânlar hâline geldiler (Encyclopedia Britannica, *vihāra* maddesi).

Guru'nun solunda dört arındırıcı su, üç su kabı ve üç deniz kabuğu kabı bulunur. Sağdaki sunakta, iç sunu, aksiyon vazosu ve *kuśa* otu ve bir kâse kutsanmış pirinç gibi, ritüel nesnelere olabilir. Ustanın tahtının sağındaki masada kutsal ateşe sunulacak maddeler sıralanmıştır. Birkaç görevli, genellikle ritüel ustasına, ateşe bakma, adak sunma, ritüel kepeçlerini kullanma, ritüel müziğini çalma ve duaları okuma gibi durumlarda yardımcı olur. *Homa* ritüelinin icrası boyunca usta, vajra ve zili sağ ve sol elinde tutar (Beer, 1999: 336).

Tantrik Budizm'de *homa* uygulaması, ağırlıklı olarak bir *maṇḍala*¹⁰ üzerinde gerçekleştirilir. *Homa* ritüelinde Ācārya (*manevi öğretmen*), *maṇḍala* üzerinde yer alan on iki ateş tanrısından uygun olanı seçer ve bu Ateş tanrısının bedenini kendi bedeniyle bir olarak düşünür. Ācārya'nın bedeni, Ateş tanrısının bedeni ve ocaktaki ateş bir bütünmüş gibi tefekkür edilir. Daha sonra *maṇḍala*daki tanrılar ile Ateş tanrısının mantrası okunarak ateşe davet edilir. Sunular, ateşe atılır. Görselleştirme yoluyla Ācārya, Ateş tanrısını yerine yönlendirir ve diğer *maṇḍala* tanrılarını ateşe davet eder. Ācārya bir çiçek alır, onu *mantra*'larla arındırır. Ācārya, “*Tanrıların burayı güçlendirmesini ve sunularımı almasını dilerim!*” diyerek çiçeği ocağın üzerinden *maṇḍala*'ya atar. Ācārya, ocağı bir *mantra* ile temizleyip kutsadıktan sonra, her tanrıyı kendi mantrasıyla tek tek davet eder. Ocak, burada bir bütün olarak *maṇḍala* anlamına gelir. Sunular yapıldıktan sonra tanrılar, yerlerinden ayrılmadan beklerler. Devamında, Ācārya'nın bütün Buddhaların, *Prajñā* tanrılarının, Bodhisattvaların, *Vajra* tanrılarının ve göksel tanrılarının *mudrā*larını oluşturduğu söylenir. Törenin sonunda, Ācārya, *maṇḍala*'nın etrafında döner ve tören için toplananlara tanrılarının her birinin oturduğu yeri işaret eder. Sonra *maṇḍala* ve tanrılarının koltukları örtülür ve *maṇḍala* kaldırılır (Shinohara, 2014: 162, 241). *Homa* için kullanılacak *maṇḍala*'da, Cakravartin'in yedi hazinesi, yanlarında flüt, zil veya davul gibi müzik aletleri çalan müzisyen dansçılar, Mahākāla, Acala ve Gaṇeśa gibi koruyucu tanrılar, Mañjuśrī, Pañcarakṣā, Avalokiteśvara, Vajrapāṇi ve Śiva gibi Katmandu

¹⁰ Burada *maṇḍala* terimi, mistik figürlerin geometrik bir düzenini ve sembolik niteliklerin diyagramlarını, tohum hecelerini (*bīja*), tanrı ve tanrıça figürlerini içeren dairesel bir görüntüye atıfta bulunur. Budistlerce *maṇḍala*'nın doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılır. Bu nedenle, *maṇḍala* bir meditasyon nesnesi, bir *mantra*'ya eşit bir görsel veya belirli bir tanrının temsili olarak hizmet edebilen bir ritüel tekniğidir (Tisseghem, 2017: 39).

Vadisi'nde popüler olan ve genellikle dans eden bir duruşta tasvir edilen tanrılar yer almaktadır (Tisseghem, 2017: 29).

Budist *homa* ritüelinin hem bireysel hem de toplumsal olarak dinî faaliyet işlevi vardır. Tibet Budistlerinde cenaze törenleri genellikle, Ateş tanrısı Agni ve Buddha'dan oluşan bir *homa* ayini ile görülür. Burada ceset, kirlenmiş bir şey değildir; *homa* ateşinin dönüştürücü işlevi sayesinde ceset kutsal bir hâle gelir. Japonlarda *homa* ritüeli ise, *goma* adı altında iki bölüme *ön* ve *ana aşama* şeklinde ayrılır: Ön aşamanın ilk adımı, rahip veya uygulayıcı, ritüel gereçlerini ve ritüelin yerini kutsar. Daha sonra, *homa* alanına girmeden önce, ellerini yıkar, ağzını çalkalayıp giysilerini değiştirir. Burada amaç, zihni ve vücudu arındırmaktır. Uygulayıcı daha sonra *homa* alanına ilerler, kendisini Vajrasattva ile özdeşleştirip lotus çiçekleri üzerinde yürüdüğünü hayal eder. Salona girdikten sonra sunağın önüne oturur. Japonlarda *homa*, genellikle bir rahip tarafından gerçekleştirilir, ancak bazı durumlarda diğer rahipler de ritüele katılabilir (Tachikawa, 2016: 127, 133).

Homa ritüelinde kullanılan nesnelere ve sunuların içeriğine bakıldığında, bu nesnelere ve sahip oldukları sembolizm net bir şekilde sakinleştirici ve zenginleştirici *homa* ritüellerinde görülmektedir (Beer, 1999: 336).

Kutsal ateşi yakmak için kullanılan yakacak odun (Skr. *samidh*; Tib. *yam shing*), Yakacak odun gücü ve cesareti temsil eder.

Kutsal ateşi yakmak için kullanılan saflaştırılmış tereyağı (Skr. *ghrita*; Tib. *shun mar*), refahın önündeki tüm engellerin kaldırılmasını ve zenginliğin artmasını sembolize eder.

Susam tohumları (Skr. *tila*; Tib. *til*), tüm kötülüklerin ortadan kaldırılmasını sembolize eder.

Durva otu sapsarı, uçları tereyağı ve bala batırılmış olarak çiftler hâlinde sunulur. Durva otu, ömrü uzatmak için sunulmaktadır.

Kırılmamış pirinç (Tib. *'bras*), erdemi arttırmak için sunulur. Pıhtılarla karıştırılmış tatlı bir arpa unu (Tib. *zho zan*) sunulur, bu bilgeliğin ve yüce mutluluğun artışını temsil eder.

Kuşa otu sapsarı, uçları tereyağı ve bala batırılmış olarak çiftler hâlinde sunulur. Kuşa otu, arınma ve koruma için sunulmaktadır.

Beyaz hardal tohumları (Skr. *sarshapa*; Tib. *yungs dkar*), tüm engelleri yatıştırır ve tüm engelleyici ruhları ortadan kaldırır.

Kabuksuz arpa (Tib. *nas*), zenginliğin ve kaliteli yaşamın önündeki tüm engelleri kaldırır ve bol hasat meyvesini verir.

Kabuklu arpa, zihinsel güçlerin gelişimini arttırır.

Mercimek veya bezelye (Skr. *vartu/i*; Tib. *sran rna*), canlılığı ve fiziksel gücü arttırır.

Buğday (Skr. *godhuma*; Tib. *gro*), hastalıkların giderilmesine yardımcı olur.

Son olarak, karanlığın yanması demek olan *homa* ile içimizde kalan karmik kirlilikleri yakabiliriz. Çünkü tüm dünyevi tutkuları yok eden ateş, *Buddha Bilgeliğinin ateşi*'dir (Phuoc, 2006: 45).

2. Budist Uygurlarda 'Ateş Ritüeli': Homa

İslam öncesi Türk kültüründe *ot ~ oot* (Wilkens, 2021: 511, 517) kelimesi ile karşılanan 'ateş' sözcüğü, bugün Türkiye Türkçesinde arkaik bir öge olarak *od* şeklinde yer almaktadır. İslamiyet'in etkisiyle Farsçadan Türkçeye geçen *ateş* kelimesi, bugün Türkiye Türkçesinde *ateş açmak, ateş almak, ateş almaya mı geldin?, ateş bacayı (veya saçağı) sarmak, (birine) ateş basmak, ateş çıkmak, ateş demekle ağız yanmaz, ateş düştüğü yeri yakar, ateş etmek, ateşe tutmak, ateşe vermek, ateşe vurmak, ateşe vursa duman vermez, ateş gibi, ateş gibi kesilmek, ateş gibi yanmak, ateşi başına vurmak, ateşi çıkmak (veya yükselmek, ateşi düşmek, ateşine yanmak, ateşini almak, ateşi uyandırmak, ateş kesilmek, ateş kesmek, ateşle barut bir yerde durmaz, ateşle oynamak, ateşler içinde yanmak, ateş olmayan yerden duman çıkmaz, ateş olsa cirmi kadar yer yakar, ateş püskürmek, ateş saçmak, ateş vermek, ateş yağdırmak* (Türkçe Sözlük, *ateş maddesi*) gibi ifadeler içerisinde yer almaktadır.

Türklerin hayatında önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahip kişi ya da toplulukların kabul, yemin ve geçiş törenlerinin de yanan ateş huzurunda, ocağın başında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Muhtelif devirlerde tasvir edilen, ya da toplantı esnasında ocağın başında yapılan sadakat yemini, ant içme ve rütbe merasimleri, Orta Asya Türk sanatının başlıca konularından olmuştur. (Güray Gülyüz, 2019: 204).

Orta Asya Türk kavimlerinin hayat algısında iki türlü ateş olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, ısınmak, yemek pişirmek gibi gündelik işlerin halledilmesi için yakılan sıradan *küçük ateş*; ikincisi ise tanrı ile temaşa ya da ruhlarla iletişim kurmak üzere yakılan kutsal *ulu ateş* tir. Düğün, ölüm, cülus, kurban ve bayram törenleri ile önemli meseleler hakkında fal maksatlı yakılan *ulu ateş*, belirlenmiş bir zamanda Baş Şaman tarafından çakmak taşıyla tutuşturulur, bu ateş aracılığıyla mevcut durum göklere bildirilirdi. Bir kurban verildiğinde, kurbanı tanrıya ya da ruhlara ulaştırma işini de yine *ulu ateş* üstlenirdi. Örneğin, Beltir Türkleri kurban etinin pişeceği *ulu ateşi* yabancıların giremediği kutsal bir kayın ormanında, doğu istikametinde; konuklara ikram edilecek yemeklerin pişirileceği *küçük ateşi* ise batı yönünde yakar, tanrının payı *ulu ateş* marifetiyle iletilirdi (Ögel, 1995: 497).

Ateş, bütün Türk dönemlerinde aynı zamanda ocak kültürleriyle iç içe girmiş olarak varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Ateşin temel kaynağı, Güneş'tir. Güneş'ten sonra *şimşek* ve *yıldırım* ikilisi de ateşle ilişkilidir. Hun çağında ve Göktürklerin ilk devrelerinde ölülerin yakılarak küllerinin kurganlara konulması, ateş kültü ile alakalı olarak ateşin hem var edici hem de yok edici yönünü gösterir. Ateşin temizlemesi, kötü ruhlardan arındırması demektir. Ateş, her şeyi yakıp yok eder, temizler. Eski Türk inancına göre, hastalıklar ve tüm kötülükler, yer altı âleminin kötülüğün ve ölülerin efendisi Erlik'ten ve onun oğullarıyla görevlendirdiği yardımcılarında gelirdi. Türkler, ateşi bir tanrı ya da ruhla ilişkilendirse de ona doğrudan ibadet geliştirmemişlerdir. Gök, Yer-Su tanrı ve ruhlara inanan Türkler, çeşitli nesnelere aracılığıyla ateşe sunular yaparak ona saygı göstermişlerdir (Çoruhlu, 2019: 104, 110).

Jean-Paul Roux da Türklerde ateş kültürünün varlığının tanrısal bir seviyede olmadığını Türklerin sadece ateşe saygı gösterdiğini ifade ederek bu kültürün Türklerde dinsel işlevle birlikte *evdeki ocak* rolünde öneme sahip olduğunu belirtmektedir (2015: 39-41).

Türklerde, ateşin kutsal sayılması, tanrı gibi görülmesi de tanrıdan geldiği ve tanrısal özellikleri barındırdığı düşünceleri, aynı zamanda tanrıya götüren, tanrıya ulaştıran bir vasıtaymış gibi algılanarak, manevi tefekkür alanında kendine yer bulmuştur. Tanrının bir emri, bir dinî görev veya ona yaklaşma, onu memnun etme için yapılan birtakım uygulamalar diye tarif edebileceğimiz

ibadet kelimesinin içindeki bazı pratik aktivitelerde de ateş bir araç olarak kullanılmaktadır. Ateşin gerek madden gerekse manen temizleme aracı olarak da bazı ayinsel uygulamalarda kendisine yer bulduğunu da görmekteyiz. Hekimlikte neşter veya iğnenin ateşe tutulmasıyla mikropların arındırılması için gerekli bir araç olan ateş, bazı maddelerin arıtılması ve üzerindeki mikroorganizmaların yok edilmesi amacıyla kullanılmış; ayrıca temizleyici unsur olarak kötü ruhların yok edilmesinde de ateşten faydalanılmıştır (Maraşlıoğlu, 2018: 35).

Ateş yoluyla temizlenmenin ateşe kutsal ve temizleyici bir anlam yüklenmesi, Türkler¹¹ arasında oldukça yaygın olan hastaları, evleri, ölüleri *tütsüleme* uygulamalarında da görülmektedir. Türklerde ateş kültürünün “aile ocağı kültürü” olarak görünüşü, atalar kültürü ile ilgilidir. Türk din tarihinde ateş ve ocak kültürünün derinliği, Altay ve Yakut Türklerinde ateşe kurban sunma, yiyecek ve içeceklerden ateşe de pay ayırma, ateşe saygı, onu su ile söndürmeme, tükürmeme gibi uygulamalarda görülmektedir (Günay & Güngör, 2018: 67).

---

¹¹ Türk halkları arasında ateşe dair yapılan uygulamaları şu örneklerle görürüz (Kırcı, 1998: 395, 398, 400, 401):

- Ateş, temizleyici bir özelliğe sahiptir. Doğu Rusya Tatarları ve Çuvaşlar insanlar ve hayvanlar arasında görülen bazı bulaşıcı hastalıklar sırasında ve hatta sıcak yaz aylarında, odun ateşinin ruhları temizleyici etkisi olduğuna inanırlar.
- Ateşle ilgili başka bir tasavvur da ateşin kadın olarak görülmesidir. Ateş, tıpkı toprak gibi bereketi simgelediği için kadın olarak düşünülmüştür. Altay şamanı dualarında sayılmayan alevi dolayısıyla ateşi otuz başlı ana, kırk başlı bakire diye adlandırır. Çuvaş dualarında ateş ana yanında bir de ateş babaya rastlanır. Yakut ve Buryatlar da hem erkek hem dişi ateş tanrısının tasvirlerini yaparlar ve fırının yanında bir kutuda saklardı. Balagansk bölgesi evlerinde ateş kırmızısı beze sarılı insan şeklinde bir ateş tanrısı diğeri ise ateş tanrıçası olan iki figüre rastlanır. Bu figürlerin gözleri cam boncuklu; başı, eli, vücudu, siyah koyun derisi ile kaplıdır. Tanrıça'nın göğsünde boncuk vardır ve kalaydan yapılmış süs parçaları bulunur. Ateş tanrısının üzerindeki siyah ve kırmızı renkler kömürün siyah ve kırmızı renklerini temsil eder.
- Bazı geçiş törenlerinde ateş önemli bir unsurdur. Çuvaş gelini babasının ocağından kül ve bir parça ateş alır ve yeni eve getirir. Bu uygulama ateşin bir tür çeyiz olduğu ve gelinin yeni evinde en önemli görevinin ocağı devam ettirme olduğunun ifadesidir.
- Ateşle ilgili bütün bu uygulamalar ve yapılan saçılar korkulan ateş ruhunun gönlünün hoş edilmesi düşüncesinin bir ürünüdür. Dobruca Türkleri arasında *şamatlamak* veya *sam atlamak* geleneği vardır. Köy meydanında saman ateşi yakarlar. Bu ateşin etrafında halkalanıp saf tutarlar. Bir delikanlı arkasından bir kız sıra ile koşarak bu ateşin üzerinden atlarlar. Bu ayin iki saat kadar sürer. Bu ayin yalnızca ilkbaharda yapılır. Ateşin temizleyici özelliğini takdir etmek için yapılan bir uygulamadır.

Eski Türk düşünce sisteminde dinî bir uygulama olarak ateş ritüeline dair bilgileri Budist Uygurlara ait Tantrik metinlerden alırız. Tibet etkili Uygur Budizmi için kullandığımız *Tantrik Türk Budizmi* terimi¹², Türk dinî yaşamında kökenleri XIII-XIV. yüzyıllara uzanan Tibet etkili Budist düşünce sistemidir. Moğol Hanedanlığı'na bağlı Uygurların icra ettikleri Tibet kökenli bu dinî inanç sistemi, Klasik ve Mahāyāna Budizmi'nin bilinen ve asırlarca muhafaza edilen Dharma fikrine karşı inanırlarına daha çok popüler uygulamalarla seslenen bir anlayışın ürünüdür. Çeşitli öğretici tekniklerini (*dhāraṇī*, *mantra* ve *mudrā*) kullanarak bir meditasyon sürecine giriş ve çıkışta kilit rol oynayan ritüellerle (*abhiṣeka* ve *homa*) bilinen Tibet Budizmi, özellikle Orta Asya'nın birçok bölgesinde sahip olduğu popüler fikirlerle sayısız Budist inanıra çeşitli açılardan kurtuluş reçeteleri (*kutlu ve uzun bir yaşam, işinde terfi, iyi varlık formlarında doğum, kadınlar için kolayca doğum, imparatorluk ailesine yakın olma vb.*) sunmuştur. Son yıllarda hem Batı'da hem de Türkiye'de yapılan çalışmalarda, Moğol hükümdarı Kubilay Han tarafından siyasi bir manevra olarak devlet dinî olarak kabul edildiği düşünülen Tibet Budizmi, Uygurlarda hem ritüellere dayalı bir dinî yaşamın ve hem de zengin bir edebi geleneğin varlığından haberdar etmektedir.

Bir Vedik kurban töreni olarak Ateş tanrısı Agni'ye atfedilen ve çeşitli Tantralarla Tibet Budizmi'ne uyarlanan *homa* ritüeli, Budist Uygurlarda da Tibet kökenli dinî düşünce sisteminin etkisiyle karşılıklara ve anlatımlara sahiptir. Eski Türk mitolojisi içerisinde daha çok atalar ve ocak kültü gibi mitlerle temsil bulan ateş ve ona bağlı uygulamalar, yazılı olarak ilk kez Budist Uygurlarda *hom(a)~hoom* sözcükleri ile görülmektedir.

Uyg. hom(a) ~ hoom 'Homa kurbanı; homa denilen ateş sunusu' (Wilkins, 2021: 281) = Skr. *homa* (Wilkins, 2021: 281, Buswell & Lopez, 2014: 352, Keown, 2003: 108, Beer, 1999: 335, Hopkins) = Çin. 護摩 *hù mó*, 護磨 *hù mó*, 呼麼 *hū má* (Buswell & Lopez, 2014: 352, SH, 1937: 484) = Tib. *sbyin sreg* (Buswell & Lopez, 2014: 352, Hopkins) = Mo. *gal mandal* 'ateş maṇḍala'sı, günahlardan arınma yolu, *homa*'

¹² *Tibet Etkili Uygur Budizmi, Uygur Tantrizmi ya da Tantrik Uygur Budizmi* gibi adlandırmalara da sahip *Tantrik Türk Budizmi*'nin dinî edebiyatı üzerine kapsamlı bilgiler, bu sahanın kültürel arka planı üzerine değerlendirmeler için bk. Ölmez, M. & Uzunkaya, U. (2017). Eski Uygurcada Tibet Budizmi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 65(1), 61-89; Uzunkaya, U. (2020). *Budist Eski Uygur Edebiyatından İki Metin*. İstanbul: Kesit Yayınları; İsi, H. (2020). Tantrik Türk Budizmi Üzerine Araştırmalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (72), 111-124; İsi, H. (2021). *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Usnīsa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

(Lessing, 2017: 1293, Sárközi, 1995: 297), *tülesi*¹³-*yin öglige*¹⁴ ‘ateş sunusu, ateş sunma, homa’ (Lessing, 2017: 1293, 1317, Sárközi, 1995: 297), *öglige tülesi üyledküy* ‘ateş sunusu’ (Sárközi, 1995: 297), *tüleküy* ‘ateş sunusu’ (Sárközi, 1995: 297), *öglige tülesi bolay* ‘ateş sunusu’ (Sárközi, 1995: 297) = Sogd. (...) = Toch. A (...) = Toch. B *hom* (Wilkens, 2021: 281).

Tibet Budizmi’ne dayalı Budist Uygur metinlerinde Sanskritçe *homa* terimine karşılık, Toharca B *hom* formundan Eski Uygurcaya uyarlanan *hom(a)~hoom* ifadelerini görürüz. Tantrik Türk Budizmi’ne dayalı metinler tanıklığında, Eski Uygurcada *hom(a) ~ hoom* ifadesine karşılık gelen Türkçe bir dinî terim söz konusu değildir. Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Wilkens çalışmasında ifadenin Toharca B *hom* formundan Eski Uygurcaya uyarlandığını belirtip ifadenin ‘ateş ritüeli’ anlamına geldiğini söylemiştir (2021: 281). Zieme, BT XXIII’te ifade için SH (1937: 484) temelli “*başlangıçta homa, bir tanrıya ateş sunusu tertip etme olarak tanımlanır. Ezoterikler, ateşin tutku ve yanılısamaları yakması gibi, bilgeliği simgeleyen ateşe tapınma fikrini benimserler.*” (2005: 74) açıklamasını yapar. Terimin ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Eski Uygurcaya alındığı barizdir. Ayrıca, Moğolcada Sanskritçe *homa* ifadesinin ödünçleme ilişkilerinden ziyade, birebir çevirinin ürünü olarak Moğolca terkiplerle ortaya konması dikkat çekicidir.

Tibet Budizmi’ne dayalı Budist Uygur metinlerinde Sanskritçe *homa* terimine dair bilgileri Uygur Tantrizmi’ne dair dinî metinlerin işlendiği BT XXIII’te görürüz.

Tanıklar

1. *bo işig altı y(é)giritin üç otuzka tegi kılmış kerek küntemek üç kata arviş sözlep hom(a)ta ulatı nomlarıg tükel arıg kılmış kerek bo törö kılmışta arviş sözlemek kerek* “Bu işi 16 ila 23 kere, günde üç kez dhāraṇī söyleyerek yapmak gereklidir. Ayrıca, homa ile başlayan ritüelleri tamamen saf bir şekilde yapıp dhāraṇī de söylenmelidir.” (BT XXIII D 049-052, 2005: 72, 73).

¹³ *tüle-* ‘ateşlemek, ateş yakmak, ateşe atmak’ (Lessing, 2017: 1009), *tülesi* ‘ateşe atılacak, sunu’ (Lessing, 2017: 1009).

¹⁴ *öglige* ‘bağış, armağan, sunu’ (Lessing, 2017: 767).

2. bo işig üç otuztın başlap alkinçig kılmış kerek küntemek üç kata arviş sözlep hom(a)ta ulatı nomlarıg kılmış kerek bo işig kılmışta bo tarni sözlemiş kerek “Bu işi 23 kezden başlayıp tümünü bitirene kadar, günde üç kez dhāraṇī söylemeli ve homa ile birlikte tüm Dharma’yı tamamladıktan sonra da yine dhāraṇī söylemek gereklidir.” (BT XXIII D 066-069, 2005: 72, 73).

3. yogaçarē mantalka yūüzlenip sol adakı üze oñ adakın basıp iki tizlerin turgurup bēçin oloruğın olormış kergək tütsüg hua yavişgu aş içgü tüş yemiş yerke tegi almış işletgülik tavarlarıg barça kara öñlüg kılmış kergək bo işig üç otuztın başlap ay alkıgıncā ayta kılmış kergək küntemek üç kata bir sözlemiş kergək hoom ulatı nomlarıg kılmış kergək “Yogācārın maṇḍala’ya dönüp sol ayağı üzerine sağ ayağını basmalı, iki dizi üstünde maymun duruşunda durup tütsü, lotus yaprağı, yiyecek ve içecekleri yere koymalı ve tüm bu sunuları siyaha boyamalıdır. Bu uygulama, ayın 23’ünde başlayıp ayın sonuna kadar sürmelidir. Ayrıca, her gün üç kez dhāraṇī söyleyip homa benzeri uygulamaları yapmak gereklidir.” (BT XXIII D 132-139, 2005: 78, 79)

4. hoom kılgu yañın ayu berelim bir çig édz bir çikin kēñ ulug oronta üçer kılıp antag atl(ı)g yek rakşaz utayın yégedeyin élke uluşka nomka şazınka ayıg sakınguçılarnıñ ayıg sakınçı bogzun tēp aşnuça bo işler yok erip alku bilge biligsiz agu nizvanıg alanurtayın tēp “Homa ritüelini gerçekleştirmeden bahsederseniz, 1 çig yüksekliğinde bir meydana, üç kez bu yapılmalı ve şu söylenmelidir: Adı geçen şeytani (Yakşa veya Rākṣasa) yenmek istiyorum! İmparatorluğa, öğretiyeye ve disipline karşı kötü düşünenler, kendi kötü düşüncelerinde boğulsun! Cehaletten kaynaklı üç zehirli kleśa zayıflasın!” (BT XXIII D 132-139, 2005: 78, 79).

Homa uygulaması ile alakalı metinlerin içeriğine bakıldığında, (1) numaralı metinde Cuṇḍī’ye dair ritüellere ve homa uygulamasının da içinde olduğu çeşitli öğreti tekniklerine yer verilmiştir. Homa uygulamasının da sergilendiği bu ritüel, 16 ila 23 kez icra edilmesi gereken, her gün üç kez büyü sözlerin okunmasına dayalı ve devamında yine dhāraṇī denilen büyü sözlerin okunduğu bir törendir. Tanrıça Cuṇḍī’ye dayalı bu ritüel, Eski Uygurcada vişaçık olarak görülen Sanskritçe vaśīkaraṇa uygulamasıdır. Bu terim, Sanskritçede caturkarman ve Tibetçede las bzhi karşılığındaki dört aktiviteden biridir. Bu dört icra, sakinleştirme, zenginleştirme, kontrol etme ve boyun eğdirme faaliyetleri olarak Budist Tantralarda görülmektedir. İçsel veya daha yüksek Tantralardaki Tanrı

Yogası'nın bir parçası olarak bilinen *caturkarman*, *śānticāra* 'hastalık ve kıtlık gibi durumları yatıştıran' (Tib. *zhi ba*), *pauṣṭika* 'yaşamın ve sevabın kalitesini artıran' (Tib. *rgyas pa*), *vaśikaraṇa* 'üç âlemin manyetikleşmesi; kontrol etme' (Tib. *dbang ba*) ve *abhicāra* 'boyun eğidirme' (Tib. *drag po*) gibi türlere sahiptir. Bu dört kavram, Siddhalık seviyesine gelen bir usta tarafından doğrudan başkalarının yararına kullanılmaktadır (Rigpa Wiki, *caturkarman* maddesi). Zieme'ye göre, *vaśikaraṇa* 'büyü yoluyla iyiyi çağırma ve zihni sakinleştirme' demektir. Terimin BT XXIII dışında BT VII A metninde *vaśikaraṇiṅ kızıl önlüg erip temir keşenke okşati birsi birsiye ilişi tururun* "Vaśikara'ya göre, kırmızı renktedir, bir demir zincir gibi birbirine bağlıdır." (Kara & Zieme, 1976: 42, 43) ifadesi içerisinde görüldüğünü söyleyen Zieme, bu terimi bir ritüel olarak anlamlandırmaktadır. Wilkens'in çalışmasında, metnimizde geçen *viṣaçik* ve Zieme tarafından zikredilen *vaśikara* ifadeleri hakkında değerlendirmeler vardır. Wilkens'e göre, Eski Uygurca *viṣaçik* ifadesi, Sanskritçe *vaśikaraṇa terimine gider ve ifade, 'bir ritüel adı' olarak bilinmektedir (2021: 847). Ayrıca, Zieme tarafından BT VII'ye işaret edilen Eski Uygurca *vaśikara* ifadesi, Sanskritçe *vaśikara* terimine gider ve sözcük 'Tantrist bir ritüelin ögesi olarak emri altına alma' anlamına gelmektedir (2021: 841). Wilkens ve Zieme tarafından zikredilen her iki terim de Sanskritçe *vaśikaraṇa* ifadesine gitmektedir. *Vaśikara* formu, Sanskritçe *vaśikaraṇa ifadesinin bozulmuş şeklidir. *Homa* uygulamasının da ilişkili olduğu 'kontrol etme ve boyun eğdirme gücü' (Wisdom Library, *Vaśikaraṇa* maddesi) anlamındaki *vaśikaraṇa*, Tibetçede *dbang du bya ba* ve *dbang po'i las* karşılıklarına sahiptir. Terim, Sanskritçede *bhāgyacāra* olarak da adlandırılan kontrol faaliyetlerinden biridir. *Vaśikaraṇa*'ya fiziksel güç yoluyla ulaşılabilsede daha çok mantralar veya ritüel yoluyla da bu güç elde edilerek kişiler ve durumlar üzerinde kontrol ve etki sağlanır (Buswell & Lopez, 2014: 961).

Bu uygulamanın Eski Uygurcadaki görünümüne bakıldığında, şu anlatım karşımıza çıkmaktadır.

Şayet kişi, tüm Nāga'ları, şeytanları, ruhları, insan ve insan olmayan varlıkları çağırıp onların sakinleşmesini istiyorsa, o zaman büyücü, kırmızı renkte bir cübbe giymelidir. Batı yönüne bakmalı ve soyluların oturuşunda tütümler, çiçekler, yiyecek ve içecekler, meyveler, meşaleler gibi kullanılacak tüm maddeleri toprağa kadar kırmızı renge çevirmelidir (BT XXIII D 043-049, 2005: 72, 73).

BT XXIII D 043-049 satırları arasında yer alan *vaśīkaraṇa* uygulamasına dair ritüel detayları, görüldüğü üzere kontrol ve etki sağlama amacı doğrultusunda birtakım uygulamalar ve sunuları bünyesinde barındırmaktadır. Çeşitli varlıkları sakinleştirmeye dayalı bu ritüel uygulaması, 16 ila 23 arasında tekrarlanacak, günde üç kez *dhāraṇī* söylemekle birlikte *homa* gibi performanslarda icra edilecektir. Ayrıca, uygulayıcı tarafından söylenecek *om cale cule cuṇḍī* denilen *dhāraṇī* ile ritüel “Bu ve bunun gibi ruhları, sakinleştiresin diye dileğimin yerine gelmesi için bu *dhāraṇī*’yi söylüyorum.” duasıyla bitmektedir. Kendi dışında diğer varlıklara yönelik kontrol ve etki sağlama performansı olan *vaśīkaraṇa*, görüldüğü üzere bünyesinde hem *dhāraṇī*ler gibi büyü sözleri hem de *homa* ve *pūjā* (çiçek, yiyecek, içecek, kandil ve tütsü yakma gibi sunular) gibi uygulamaları barındırmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, (1) numaralı metinde *homa* uygulamasının içeriği ve tanımından ziyade, başka bir meditasyon uygulamasında sahip olduğu kilit rol anlatılmaktadır.

Homa uygulamasının tanıklandığı (2) numaralı metne bakıldığında, önceki metinde olduğu gibi, Tanrıça Cuṇḍī’ye dair ritüellere ve *homa* uygulamasının da içinde olduğu çeşitli öğretici tekniklerine değinilmiştir. *Homa* uygulamasının da sergilendiği bu ritüele bakıldığında, bu performansın minimum 23 tekrardan başlayacağı, devamında ritüelin bitimine kadar günde üç kez *dhāraṇī* söylenmesi gerektiği ve devamında *homa* ile birlikte Dharma’ya dair uygulamaların tamamlanarak *dhāraṇī* söylenmesi anlatılmaktadır (BT XXIII D 066-069, 2005: 72, 73). Tanrıça Cuṇḍī’ye dayalı bu ritüel, Eski Uygurcada *abiçaruk* karşılığına sahip Sanskritçe *abhicāraka* ifadesidir. Bu terim, Zieme’ye göre, BT VII A ve Tibet Ölüler Kitabı gibi eserlerde görülür ve ifade, Sanskritçede *abhicāraka* ‘(kara) büyü performansı veya uygulaması’ karşılığındadır (BT XXIII, 2005: 74). BT VII A metninde *abiçaruknuṅ kara öñlüg erip terk tavrak bartacı yég osuglug erürin* “Abhicāraka’ya gelince, hızla hareket eden bir mil gibi siyah renklidir.” (Kara & Zieme, 1976: 43) ifadesi içerisinde bir ritüel türü olarak görülen *abhicāraka*, Wilkens’e göre, Sanskritçede *abhicāraka* ve *ābhicāraka* karşılığında ‘bir Tantrist ritüelin adı’ olarak geçer (2021: 1). Buswell ve Lopez tarafından *abhicāra* olarak tanımlanan terim, Sanskritçede ‘büyü’ veya ‘öfkeli eylem’ anlamlarında *Anuttarayogatantra*’da ifade edilen dört faaliyetin (*caturkarman*) sonuncusudur. *Abhicāra*, *mārana* ‘öldürme’, *mohana* ‘büyüleme’, *stambhana* ‘felce uğratma’, *vidvesana* ‘düşmanlık yoluyla zarar verme’, *uccātana* ‘uzaklaştırma’ gibi türlere

sahtiptir. Tibetçede *mngon spyod* olarak bilinen *abhicāra*, inisiyasyondan sonra (*abhiṣeka*), tantrik sistemleri (*samaya*) düzgün bir şekilde yerine getiren ve gerekli yogik seviyeye ulaşan ustalar, dört aydınlanma aktivitesini kullanmaya yetkili olurlar. Budist Tantralarda şiddetin *abhicāra* uygulamasına başvurularak meşrulaştırılması tartışmalı bir konu olmuştur. Padmasambhava'nın Tibet'in asi ruhlarını sihirli güçleriyle bazen şiddetle ehlileştirdiği de söylenir (2014: 2, 3).

Tanrıça Cuṇḍī merkezli *abhicāra* uygulamasının Eski Uygurcadaki görünümüne bakıldığında, şu anlatım karşımıza çıkmaktadır.

Kişi, tüm şeytanları, kötü ruhları, ayrıca üç mücevheri bozan kötü insanları, birçok günah ve suçlar işlemiş olan boyun eğdirilmesi zor varlıkları boyun eğdirmek ve zayıflatmak ya da Buddha zihnini geliştirmek ve de iyi işler için çabalamak istediğinde, merhametli bir zihin geliştirmeli ve uygulayıcı mavi bir elbise giymelidir (BT XXIII 056-066, 2005: 74, 75).

BT XXIII tanıklığında bu bölüm, bizlere Sanskritçede *caturkarman* 'dört faaliyet' içerisinde yer alan *abhicāraka* adlı ritüel üzerine bilgiler vermektedir. Eski Uygurca metne bakıldığında, çeşitli varlıkları boyun eğdirmeyi ve erdemi geliştirecek bir zihin arzusu vardır. Eski Uygurcada *yarlıkançuçı köñül* olarak da bilinen *merhametli gönül/zihin* ifadesi, Sanskritçe *karuṇā* (Wilkens, 2021: 870) ifadesine denk gelmektedir. *Karuṇā* genellikle 'merhamet' olarak tercüme edilir. Hinduizm, Budizm ve Jainizm'in manevî yollarında kullanılan bir kavram olan bu sözcük, acıma ya da üzüntü yerine eyleme dayalı bir şefkat biçimini belirten 'yapmak' anlamına gelen Sanskritçe *kara* ifadesinden türemiştir. *Karuṇā*, acıyı hafifletmek için bir şeyler yapmaktır. *Karuṇā*, yogik yolun kilit bir unsurudur, aydınlanmaya ve evrenle birliğe kapı açar. *Karuṇā*, karşılığında hiçbir şey beklemeyen, hatta minnet bile beklemeyen özverili bir şefkattir. Buddha için *Karuṇā*, bireyin acıyı görebildiği ve harekete geçmek zorunda kaldığında yaşanan 'kalp titremesi'dir (Yogapedia, *Karuna* maddesi).

Zikredilen şefkatli zihin kavramından sonra, *Abhicāraka* adlı ritüel, uygulayıcının mavi bir elbise giyip *oṃ cale cule cuṇḍī hūṃ phaṭ* şeklindeki dhāraṇileri uzun süre tekrar etmesi ile sona ermektedir. Bu yönüyle, (1) numaralı metinde olduğu gibi, (2) numaralı metinde Tanrıça Cuṇḍī'ye dair ritüellere ve *homa* uygulamasının da içinde olduğu çeşitli öğretici teknikleri anlatılmaktadır. *Homa* uygulaması bu metinde, sadece belli bir aşamaya geçişte ara bir tekniktir.

Homa uygulamasının tanıklandığı (3) numaralı metne bakıldığında, önceki metinlerde olduğu gibi, Tanrıça Cuṇḍī'ye dair ritüellere ve *homa* uygulamasının da içinde olduğu çeşitli öğreti tekniklerine değinilmiştir. Burada önceki tanıklardan farklı olarak maṇḍala üzerinde gerçekleştirilecek rutin eylemler anlatılmaktadır. Maṇḍala temelli görselleştirmeye dayalı bu uygulamada, Yogācārin denilen ritüel ustası, maṇḍalayı uygulamasının merkezine alarak maymun oturuşu denilen duruşla tütsü, lotus, yiyecek ve içecekleri inşa edilen maṇḍalaya koymaktadır. Maṇḍala üzerinde gerçekleşen sunu adama işleminden sonra, her gün üç kez *dhāraṇī* söylenip *homa* benzeri uygulamalar *maṇḍala* bozulmadan tekrar edilmektedir (BT XXIII D 132-139, 2005: 78, 79). BT XXIII D metninin 132-139. satırları arasında tespit edilen bu ritüel, Tanrıça Cuṇḍī'nin tasviriyle ilgili anlatımlar ve Tanrıça Cuṇḍī'nin resminin yapılmasıyla ilgili talimatları da içermektedir (Tokyürek, 2019: 711). Görüldüğü üzere, (3) numaralı metinde de *homa* uygulamasının maṇḍala temelli görselleştirme ritüelinde, öğretiyi başarıya ulaştıracak bir teknik olarak kullanımı söz konusudur.

Doğrudan *homa* uygulamasının oluşumu ve meditasyonun başarı ile tamamlanmasında gerekli aşamalar hakkında bilgi veren tanık, (4) numaralı metindir. Bu metinde, *homa* uygulaması için gerekli ocak, bir arşın yüksekliğinde büyük bir alanda kurulmuştur. Toplam üç kez gerçekleşecek bu uygulamada, hedef Yakşa veya Rākṣasa olarak bilinen kötü ruhları yenmektir. Bu da imparatorluğa, öğretiye ve disipline karşı kötü düşünenlerin bertaraf edilmesi ve üç zehirli kleśa'yı zayıflatmaya dair duayla sona ermektedir (BT XXIII D 132-139, 2005: 78, 79).

Sonuç

Tibet Budizmi'ne dayalı Budist Uygur metinlerinin yer aldığı BT XXIII içerisindeki Cuṇḍī tasvirinde karşımıza çıkan Sanskritçe *homa* terimi, Eski Uygurcada ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Toharca B *hom* formuna dayalı *hom(a)* ~ *hoom* sözcükleri ile görülmektedir. Cuṇḍī tasvirinde dört yerde tanıklanan *homa* ritüeli, Budist Uygurlarda ilk üç tanıkta Tanrıça Cuṇḍī'ye dair ritüellerde, uygulanacak dinî performans yardımcı bir inisiyasyon töreni olarak görülmektedir. İlk üç örnek ağırlıklı olarak Budist Tantralarda zenginleştirme, yok etme, boyun eğdirme vb. faaliyetlerin adı olan Sanskritçe *caturkarman* terimini yansıtmaktadır. Dördüncü tanık cümle ise, doğrudan *homa* ritüeli için

oluşturulacak alanı, uygulanacak yöntemleri ve söylenmesi gerekli sözleri içermesi bakımından *homa* uygulamasının Budist Uygurlardaki görünümüne net bir işaret etmektedir. Verilen tanıklar göz önüne alındığında, *homa* uygulaması özelinde Budist Uygurlarda ritüellerin ağırlıklı olarak maṇḍala temelli görselleştirme ve büyümlü sözler olarak bilinen dhāraṇīlerle icra edildiği anlaşılmaktadır.

Kısaltmalar

Bk. = Bakınız.

Çev. = Çeviren.

Çin. = Çince.

Ed. = Editör.

Haz. = Hazırlayan.

Mo. = Moğolca.

Skr. = Sanskritçe.

Sogd. = Soğdca.

Tib. = Tibetçe.

Toch. A = Toharca A.

Toch. B = Toharca B.

Uyg. = Eski Uygurca.

vb. = ve benzeri.

Kaynakça

Basavaraj, S. et al. (2020). A Comparative Study of Spirometry Between Priests Who Were Exposed to Smoke From Fire Rituals And Normal Individuals. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(6), 38-45.

Beer, R. (1999). *The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. Boston: Shambhala Publication.

Bentor, Y. (2000). Interiorized Fire Rituals in India and in Tibet. *Journal of the American Oriental Society*, 120(4), 594-613.

Buswell, R. E. & Lopez, D. S. (2014). *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University Press.

Coulter, C. R. & Turner, P. (2000). *Encyclopedia of Ancient Deities*. New York & London: Routledge Taylor & Francis Group.

Çoruhlu, Y. (2019). *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Gardin, N. & Olorenshaw, R. (2019). *Larousse Semboller Sözlüğü*. Çev. Akşit, B. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Grether, H. (2016). The Ritual Interplay of Fire and Water in Hindu and Buddhist Tantras. In Payne, R. K. & Witzel, M. (Eds.), *Homa Variations The Study of Ritual Change across the Longue Durée* (pp. 47-66). Oxford: Oxford University Press.

Günay, Ü. & Güngör, H. (2018). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Güray Gülyüz, B. (2019). İslam Öncesi Türk Kültüründe Ateş ve Ateşe Hükmedenler (Maddi Kültür İzleri Işığında). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 201-223.

Jones, C. A. & Ryan, J. D. (2007). *Encyclopedia of Hinduism*. New York: Facts on File, Inc.

Kara, G. & Zieme, P. (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berliner Turfantexte 7. Berlin: Akademie Verlag (→ BT VII).

Keown, D. (2003). *Dictionary of Buddhism*. Newyork: Oxford University Press.

Kırcı, E. (1998). Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar. In Özarıslan, M. & Çobanođlu, Ö. (Eds.), *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* (pp. 398-407). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kurfirtova, M. H. (2017). *Compassionate Sacrifice: The Buddhist Incorporation of Vedic Homa Rituals*. Harvard Extension School. Harvard. [Unpublished Master Thesis]

Küçük, A. et al. (2018). Budizm. In Küçük, A. et al. (Eds.), *Dinler Tarihi* (pp. 195-244). Ankara: Berikan Yayınevi.

Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çev. Karaađaç, G. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Maraşlıoğlu, H. (2018). Geleneksel Türk Dînî İnanışlarında Ateş Kültü. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İsparta. [Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi].

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Payne, R. K. & Orzech, C. D. (2011). Homa. In Orzech, C. D. (Ed.), *Esoteric Buddhism and the Tantras in East Asia* (pp. 133-140). Leiden & Boston: Brill Publication.

Payne, R. K. (2016). Buddhist Ritual from Syntax to Cognition: Insight Meditation and Homa. *Religions*, 7(104), 1-19.

Phuoc, T. (2006). *Secret Doctrines: Quintessence of Esoteric Buddhism and The Nomination of the Gods and Mysticism*. California: Mat Giao Friendship Association.

Roux, J. P. (2015). *Eski Türk Mitolojisi*. Çev. Sağlam, M. Y. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Sapunaru Tamas, C. (2014). The Ritual Significance of Purification Practices in Japan. *Kwansei Gakuin University Humanities Review*, 19, 1-19.

Sárközi, A. (1995). *A Buddhist Terminological Dictionary: The Mongolian Mahāvīyūtpatti*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Shashibala & Swaminathan, G. (2015). *A Photo Exhibition On India-Japan: Echoes Of Cultural Friendship*. Tokyo: The Tokyo Foundation Developing Policy, Investing in People, Transforming Society.

Shinohara, K. (2014). *Spells, Images, and Maṇḍalas Tracing the Evolution of Esoteric Buddhist Rituals*. New York: Columbia University Press.

Skorupski, T. (1995). Tibetan Homa Rites According to the gTer ma Tradition. *The Tibet Journal*, 20(4), 1-24.

Skorupski, T. (2016). Buddhist Permutations and Symbolism of Fire. In Payne, R. K. & Witzel, M. (Eds.), *Homa Variations The Study of Ritual Change across the Longue Durée* (pp. 67-125). Oxford: Oxford University Press.

Soothill, W. E. & Lewis, H. (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. (→ **SH**).

Tachikawa, M. (2016). The Structure of Japanese Buddhist Homa. In Payne, R. K. & Witzel, M. (Eds.), *Homa Variations The Study of Ritual Change across the Longue Durée* (pp. 126-140). Oxford: Oxford University Press.

Tisseghem, A. (2017). *Between Artistic Rules and Ritual Realities: Homa in Nepalese Paintings*. Universitiet Leiden. Leiden. [Unpublished Bachelor Thesis].

Tokyürek, H. (2019). Eski Uygurcada Cundī Buddha'nın Tasviri. *Karadeniz Araştırmaları*, 16(64), 711-723.

Werner, H. (2005a). *Ezoterik Sözlük*. Çev. Atatanır, B. et al. İstanbul: Omega Yayınları.

Werner, K. (2005b). *A Popular Dictionary of Hinduism*. UK: Curzon Press Publisher.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Berliner Turfantexte 23. Belgium (Turnout): Brepols (→ **BT XXIII**).

Elektronik Kaynaklar

Encyclopedia Britannica (<https://www.britannica.com>)

Encyclopedia.com (<https://www.encyclopedia.com/>)

Fine Art America (<https://fineartamerica.com/>)

Hopkins, J. Tibetan-Sanskrit-English Dictionary (www.glossaries.dila.edu.tw)

Kala Kshetram (<https://arjuna-vallabha.tumblr.com/>)

Rigpa Wiki (https://www.rigpawiki.org/index.php?title=Main_Page)

Türkçe Sözlük (<https://sozluk.gov.tr/>)

Wisdom Library (<https://www.wisdomlib.org/>)

Yogapedia (<https://www.yogapedia.com/>)